

AHLAK GELİŞİMİN PSİKO-SOSYAL DİNAMİKLERİ

Mustafa ŞENGÜN*

ÖZET

Bu makalede, ahlaki gelişimi etkilediği düşünülen psiko-sosyal faktörler ele alınmıştır. Araştırma, literatür incelemesine dayanmaktadır. Literatür incelemesi sonucuna göre, kalıtım ve çevre, aile, okul eğitimi, akran ve arkadaş çevresi, din, kitle iletişim araçları, ekonomi ve kültürün bireylerin ahlaki gelişimlerini belirleyen önemli psiko-sosyal dinamikler olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Ahlaki Gelişim, Ahlak Eğitimi, Psiko-sosyal Dinamikler.

Giriş

Bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler ve kitle iletişiminin daha etkin ve yaygın hale gelmesi, toplumsal değişimleri de hızlandırmaktadır. Bu gelişim ve değişimler beraberinde ahlaki değerleri de değiştirmektedir. Amerikalı sosyal bilimci Francis Fukuyama'ya göre; ahlaki ilerleme olmadan tekniğin kazanımları, kötü amaçlar için kullanılabilir ve insanlığın durumu eskisinden daha kötüye gidebilir.¹ O halde teknoloji ve ahlak alanlarındaki gelişmeler birbirine paralel olarak yürümelidirler.

Ahlak, toplumdaki bireylerin güvenlik, huzur ve mutluluk içinde yaşamalarına yardımcı olur. Bu nedenle toplumun barış ve huzuru için insanların ahlaklı olup olmamaları önemlidir. İnsanlar, sahip oldukları ahlaki özelliklerini büyüme ve gelişme süreçlerinde kazanırlar. Ahlaki gelişim, insan gelişiminin en önemli unsurlarından biridir. İnsan, doğumundan itibaren hayatının sonuna kadar biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim gibi farklı gelişim süreçleri yaşar. İnsanın ahlaki gelişimi de bu gelişim süreçlerine paralel olarak şekillenir.

Sağlıklı bir ahlaki gelişim süreci geçirebilmek için, bu süreci yönlendiren çeşitli dinamiklerin etkisi, toplumun istek ve beklentilerine uygun olmalıdır. Dolayısıyla bu süreci etkileyen, bireyin ahlaki düşünce ve davranış yeteneği kazanmasını sağlayan psiko-sosyal dinamiklerin neler olduğu ve bu dinamiklerin niteliklerinin, niceliklerinin ve etkilerinin bi-

* O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, sengunmustafa@hotmail.com

¹ İbrahim Erol Kozak, **İnsan, Toplum, İktisat**, Değişim Yay., Adapazarı, 1999, s. 225.

linmesi önemlidir. Bu sayede ahlaki gelişim sürecinin istenilen şekilde denetlenip yönlendirilmesi mümkün olabilir.

Bu makalede, bireyin ahlak gelişimi sürecinde etkili olan bazı psiko-sosyal dinamikler teorik çerçevede incelenmiş ve bu dinamikler ile ahlaki duygu, düşünce ve davranışlar arasında nasıl bir ilişki olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kalıtım ve Çevre

Kalıtım, embriyonun döllenmesi sırasında anne ve babada bulunan birtakım fiziksel ve ruhsal özelliklerin, genler yoluyla çocuğa geçmesi anlamını taşır.² Canlılar, kendilerine benzer yavrular meydana getirirler. İnsanın yavrusu insan, atın yavrusu at, kedinin yavrusu ise kedi olur. Psiko-genetik bilimine göre, boy, kemik yapısı, cinsiyet, saç, göz rengi vb. fizyolojik özelliklerin yanısıra, zihinsel yetenekler, duygusal denge, mizaç gibi psikolojik özellikler de anne-babadan çocuklara aktarılır.

Çevre ise, bireyin kişiliğini ve davranışlarını etkileyen kalıtsal olmayan bütün faktörleri içine alan bir kavramdır.³ Bireyin çevresini, fiziksel ve sosyal olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bitkiler, hayvanlar, hava, sıcaklık, ışık vb. unsurlar bireyin *fiziksel çevresini* oluştururken; bireyin etrafındaki insanlar, onların gelenek ve görenekleri gibi unsurlar da bireyin *sosyal ve kültürel çevresini* meydana getirir.⁴

Aynı çevrede yetişen çocukların birbirlerinden farklı geliştiklerini ve davrandıklarını görürüz. Bu bizlere kalıtımın etkisini gösterir. Aynı ailede ve aynı çevrede yetişen kardeşler, birbirlerinden farklı kişilikler geliştirmektedirler. Aynı sınıfta ve aynı öğretmenlerden ders aldıkları halde öğrenciler, aynı başarı seviyesine ulaşamamaktadırlar. Çevre aynı olduğu halde bireylerin davranışlarının, başarılarının ve ilgilerinin farklı oluşu, ancak farklı kalıtım özelliklerine sahip olmalarıyla açıklanabilir.⁵

Bireyin kişilik gelişimi ve davranışları üzerinde kalıtım mı yoksa çevre mi daha etkilidir? sorusuna cevap arayan araştırmalar göstermiştir ki, insanın tabiatı ve davranışları üzerinde hem kalıtımın hem de çevrenin etkisi vardır.⁶ Bireyin gelişiminde, yalnız kalıtımın ya da yalnız çevre etkilerinin rol oynadığı iddia edilemez. Ancak fizyolojik ya da psikolojik bir özelliğin ne ölçüde gelişebileceğini belirleyen faktör kalıtımdır. Kalıtım, insan gelişiminin alt ve üst sınırlarını belirler. Kalıtım ve çevre sü-

² O.A. Gürün, **Psikoloji Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 82.

³ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yay., Samsun, 1998, s. 17.

⁴ İ. Ethem Başaran, **Eğitim Psikolojisi**, 10. b., Gül Yay., Ankara, 1990, s. 27.

⁵ Feriha Baymur, **Genel Psikoloji**, 11.b., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 210.

⁶ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 94.

rekli bir alış-veriş içerisinde. Gelişim, kalıtım ile çevrenin sürekli etkileşimi neticesinde meydana gelir.⁷

Kalıtım ve çevre konusunda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre; insanın fiziksel özellik ve yetenekleri üzerinde kalıtımın çevreye oranla daha çok etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, zeka üzerinde kalıtımın, çevresel etkenlerden daha çok rol oynadığı, zeka ve düşünce yetenekleri üzerinde çevrenin etkisinin ikinci derecede kaldığı görülmüştür. Çevresel koşulların ise en çok utangaçlık, iyimserlik, kötümserlik gibi karakter nitelikleri üzerinde etken olduğu, yani ahlak gelişiminde çevrenin kalıtımdan daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır.⁸

Kalıtım yoluyla belirlenen cinsiyet,⁹ zeka¹⁰ ve yetenek¹¹ farklılıklarının, bireyler arasında farklı kişilik özellikleri geliştirmelerine neden olduğunu, bu konuda yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Nitekim *cinsiyete göre*; kız çocuklarının erkeklerden daha empatik, duyarlı, pasif, bağımlı, uysal, başkalarına yardımcı olan, yakın ilişki kurabilen bireyler olmalarına karşılık; erkek çocukların kızlara oranla daha baskın, az sorumlu, duygularını daha az ifade eden, saldırgan ve atılgan oldukları belirtilmektedir. *Zekaya göre*; sosyal zekaya sahip bireyler, insanları anlayabildikleri, kişilerarası ilişkileri görebildikleri ve bunlara göre insanlara davranabildikleri ortaya çıkmaktadır. *Yeteneğe göre* ise; farklı birtakım gizilgüç sahibi bireylerde bilimsel icat, sanat vb. yaratıcı davranışlar görülebilmektedir.

Ancak cinsiyet, zeka ve yetenek farklılıklarına bağlı farklı kalıtımsal kişilik özellikleri olduğu gerçeğine rağmen, bu farklılıklardan kaynaklanan belirli kalıtımsal ahlaki özellikler yoktur. Yani, cinsiyet,¹² zeka ve yetenek farklılıklarına bağlı olarak bireylerde farklı ahlaki özelliklerin görülebileceği ilişkin herhangi bir bulgu yoktur.

İnsan ahlak sahibi olarak doğmamakla birlikte¹³ ahlak bakımından tamamen boş da değildir. İnsanın biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimleri, ahlaklı bir kişilik sahibi olmasına elverişlidir.¹⁴ Küçük yaşlardan itibaren insanda ahlaki değerlere karşı ilgi ve istek vardır. Davranışlar

⁷ Başaran, **a.g.e.**, s. 35.

⁸ Baymur, **a.g.e.**, s. 224.

⁹ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken, İstanbul, 1998, s.14

¹⁰ Güngör, **a.g.e.**, s. 14 .

¹¹ Baymur, **a.g.e.**, s. 246.

¹² Z. Fulya Temel, **Yetiştirme Yurdunda ve Ailesi Yanında Kalan 14-18 Yaş Grubundaki Gençlerin Cinsiyet Rolü Kimlikleri ile Moral Gelişimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), HÜSBE, Ankara, 1991, s. 84.

¹³ Mustafa Sâti Bey, **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, der: Osman Kafadar ve Faruk Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 52.

¹⁴ Paul Guillaume, **Psikoloji**, çev: Refia Şemin, İÜEF Yay., İstanbul, 1970, s.48.

iyi-kötü, doğru-yanlış gibi ahlaki yargılar şeklinde değerlendirilir. Bu yargıları insanlara öğreten yine insanlardır. Daha küçük yaşlardan itibaren ebeveynler çocukların davranışlarına yön verirler. Eğer ahlaki yargının, iyi ve kötünün neler olduğu bilinci kalıtımsal olarak doğuştan getirilmiş olsaydı, çocukların davranışlarına müdahale etme ve onları yönlendirme ihtiyacı duyulmazdı. Ayrıca bütün toplumlarda da ahlak kuralları farklılık göstermezdi.¹⁵

Aile

İnsanın doğduğu, büyüüp yetiştiği, bakım ve korunmasının sağlandığı ilk sosyal yapı ailedir. Aile, toplumun kültürel ve ahlaki değerlerini, gelenek ve göreneklerini nesilden nesile aktaran ve çocukları topluma hazırlayan en temel kurumdur.

Dünyaya yeni gelmiş bebeklerin, çevreleriyle olan ilk ilişkilerinin gerekçesi, bedenlerinin güçsüzlüğüdür. Süt çocuğunun annesiyle olan ilişkisi, toplumsallaşma yolunda atılmış ilk adımdır. Bu adımla, çocuğun doğuştan getirdiği özellik ve yetenekleri gelişmeye başlar. Bu gelişim sürecinde annenin görevi, özel bir görevdir. Çünkü çocuk anneye ilişkinin perspektifinden olaylara bakmaya, anlamaya ve konuşmaya başlar. Anneliğin ilk işlevi budur. Anneler, toplumsallık duygusunun odağında yer alır. Anne ile çocuk ilişkisi neticede otomatik bir ruhsal mekanizmaya dönüşerek, çocuğun yaşam tarzını meydana getirir.¹⁶

Aile, ahlaki gelişim sürecinde ilk ve en önemli ahlaki otorite kaynağıdır. Özellikle ilk çocukluk yıllarında aile, toplum normlarını, ahlaki değerlerini çocuğa aktarmak için gerekli olan model ve örnekleri sağlar, onu doğru davranışa motive eder. Davranışların kazanılmasında önemli rolü olan ödül ve ceza yöntemlerinin kullanıldığı ilk ortam ailedir. Babanın, aile içinde karar veren, çocuklara sınırlamalar getiren ve onları disipline eden bir rolü vardır. Anne ise, aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılar, onlar arasındaki duygusal tutum ve davranışlarda bütünleştirici ve uzlaştırıcı rolü üstlenir. Böylece çocuk anne-babası ile özdeşim yoluyla onlara ait değerleri benimser.

Ailede, çocuk ve gençlerin ahlaki gelişimini etkileyen en önemli dinamikler anne-baba tutumlarıdır. *Demokratik anne-babalar*, çocuklarını seven, benimseyen, ilişkileri sevgi ve saygıya dayanan, sorunları konuşup danışarak çözümleyen, çocuklarına söz hakkı veren anne-babalardır. *Otoriter anne-babalar*, çocuğunu sürekli kontrol altında tutan, kurallara sıkı sıkıya uymasını bekleyen, çocuk adına her türlü ka-

¹⁵ İbrahim Alaettin Gövsa, **Çocukta Duygusal Gelişim**, Hayat Yay., İstanbul, 1998, s. 137

¹⁶ Alfred Adler, **Sorunlu Okul Çocuğu**, çev: Kâmuran Şipal, Cem Yay., İstanbul, 1996, s. 15.

rarı kendisi alan ve çocuğun da bu kararlara uymasını bekleyen anne-babalardır. *Aşırı koruyucu anne-babalar*, çocuğa büyük bir sevgiyle bağlanmış ve tüm yaşamlarını çocuğa göre düzenlemiş, onun davranışlarını büyük bir hoşgörü ile karşılayan, çok kollayıcı anne-babalardır. *İlgisiz anne-babalar*, çocuğa karşı ilgisiz, maddi ve manevi ihtiyaçlarına karşı duysuz, sevgi ve şefkati yetersiz, kontrolü gevşek olan anne-babalardır.

Çeşitli nedenlerle ailenin bütünlüğünün bozulması, parçalanması ya da dağılması sonucu çocuklar aile ortamından ve ebeveynlerinden yoksun kalabilmektedirler. Ailenin doğal ortamından uzak olarak yetişen çocuklar, gelecekte yetişkin bir birey olduğunda, kendilerinden beklenen rolleri ve davranış kalıplarını benimsemeleri güçleşebilecektir. Çocuklar karşılaştıkları problemlerini çözmeye çalışırken anne-babalarının desteğini ve yol gösterici telkinlerini yanlarında bulamazlar ve kendi sorunlarıyla başbaşa kalırlar. Bu şartlarda yetişmiş çocuklarda suça yönelme, hırsızlık, saldırgan davranışlar, yalan söyleme, duygusal sorunlar vb. davranış problemleri yüksek oranda görülebilmektedir. Düzenli ve sağlıklı aile ortamından uzakta yetişen çocukların gelişiminde ve topluma uyumunda bazı sorunlar olduğunu çeşitli araştırmaların sonuçları da desteklemektedir.¹⁷

Ebeveyn çocuğun eğilimlerini geliştirmesine izin vermeli, onun doğuştan getirdiği tüm yeteneklerini daha iyi geliştirebilmesine yardımcı olmalıdır. Çocuğun eğilimlerini ve yeteneklerini hiçbir zaman ne yasaklamalı ne de engellemelidir.¹⁸

Akran ve Arkadaş Çevresi

İnsanlar, çeşitli sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını ancak herhangi bir gruba dahil olarak giderebilirler. Çünkü grup üyeliği, kişiye sosyal bir belirlilik kazanmasına ve psikolojik açıdan duygusal bir denge oluşturmaya yardımcı olur.¹⁹ Bu grupların bir türü de akran ve arkadaş gruplarıdır. Akran ve arkadaş grupları genellikle yaşları ve konumları aynı olan üyelerden oluşur. Benzer sosyo-ekonomik düzeyleri, din ve etnik kökenden kişileri kapsar.²⁰ Grup üyelerinin amaçları, ilgileri, beklentileri, değerleri, ilkeleri ve iletişim biçimleri ortaktır.²¹

¹⁷ Temel, **a.g.t.**, ss. 107-109.

¹⁸ Lois Corman, **Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi**, çev: Hüseyin Portakal, 2.b., Cem Yay., 1996, s.158.

¹⁹ Ali Köse, **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, İSAM Yay., İstanbul 1997, s.141.

²⁰ Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, 10.b., Feryal Matbaası, Ankara, 1996, s.181.

²¹ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, 8.b., Remzi Kitabevi, İstanbul,1992, s.152.

Akran ve arkadaş çevresi bir toplumsallaşma ortamıdır.²² Bu ortam onlara çeşitli öğrenme fırsat ve etkinlikleri hazırlar; vermeyi-almayı, işbirliğiyle yapılan işlerde paylaşmayı, birbirlerinin hareketlerinden zevk duymayı ve başka bir insanın nasıl hissettiğini anlamayı öğrenirler; sadakat, cesaret, eşitlik ve katılma duygularını besler ve güçlendirirler.²³ Çocuklar ve gençler akran ve arkadaş çevresinde, bir taraftan normlara uymayı, normlara bağlanmayı ve onları benimsemeyi öğrenirken, diğer taraftan kendi tutumlarını ve yargılarını da özgürce ifade etmeyi öğrenirler. Bu çevre onlara işbirliği ve takım ruhunu öğretir, liderlik yeteneği olanlara da liderlik deneyimi kazandırır. Edinilen bu bilgi ve beceriler, onların yetişkin yaşamlarında işlerine yarayacaktır. ²⁴

Akran ve arkadaşlar, grup üyeleri için aynı zamanda taklit edilecek modellerdir. Çocuklar, akranlarının hareketlerini seyrederek yeni beceriler kazanırlar. Birçok araştırma, örnek alınan akranların, çocukların davranışları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin, sınıf arkadaşlarının bazı ödülleri paylaşmalarında çok cömert olduklarını gören dört ve beş yaşlarındaki çocuklar, paylaşma sırası kendilerine geldiğinde, daha önce cömertlik örneği görmemiş çocuklara oranla çok daha cömert davranmışlardır. Ayrıca çocukların, ödüllendirildiğini gördüğü bir davranışı taklit etme olasılığı, cezalandırıldığını gördüğü bir davranışı taklit etme olasılığından daha fazladır.²⁵ Yani çocuklar, cezalandırılan değil ödüllendirilen davranışları daha çok taklit ederler.

Akranlar, aynı zamanda, ödül ya da ceza verici rolünü üstlenirler. Bir çocuğun davranışına diğer çocukların tepkisi, o davranışın değiştirilmesine neden olan önemli bir etkidir. Örneğin, çocuğun bencilliğini ebeveyni hoş görebilmesine karşın akranları hoş görmeyebilir. Çocuklar, oyun arkadaşlarının bazı davranışlarını onay ve ilgiyle pekiştirirken, bazı davranışlarını da tepkiyle cezalandırırlar.²⁶

Çocuk, buluş (erinlik) çağına kadar daha çok ailenin etkisinde iken, buluş çağına girmesiyle akran ve arkadaş çevresinin çocuk üzerindeki etkisi artmaya başlar.²⁷ Gençlik çağında ise, akran ve arkadaş çevresinin birey üzerindeki etkisi, bireyin içinde bulunduğu bütün diğer grup-

²² Ümran Korkmazlar, "Son Çocukluk Dönemi", **Ana-Baba Okulu**, Kayıhan Aydoğmuş vdğr., 5.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.81.

²³ Frederick Elkin, **Çocuk ve Toplum**, çev: Nazife Güngör, Gündoğan Yay., Ankara, 1995, ss.88-93.

²⁴ Tezcan, **a.g.e.**, ss.183-185.

²⁵ Rita L. Atkinson vdğr., **Psikolojiye Giriş**, çev: Kemal Atakay vdğr., Sosyal Yay., İstanbul, 1995, s. 107.

²⁶ Atkinson vdğr., **a.g.e.**, s. 107.

²⁷ Tezcan, **a.g.e.**, s.180.

lardan daha önde gelir.²⁸ Çünkü akran ve arkadaş çevresi, gencin iç gerilimini azaltır, dış dünya karşısında ona güven sağlar, kendini ve başkalarını tanıma olanağı verir, onun toplumsallaşmasına ve kolektif hayata hazırlanmasına yardımcı olur.²⁹ Akran ve arkadaş çevresinin davranışlarını aynen taklit etmeleri, ahlaki gelişim açısından çocukları ve gençleri olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Eğer bu çevre, ahlaki bozuk ve uyumsuz davranışlar gösteren kimselerden oluşmuşsa, onlar da ahlak dışı davranışları alışkanlık haline getirirler.³⁰ Zira gençler, akran ve arkadaşlarının kılavuzluğunu daha çok benimserler.

Eğitim

Yaratılış itibarıyla insan eğiten ve eğitilen bir varlıktır. Eğitim, bireyin davranışında, kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istenlik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.³¹ Eğitimin amacı; bireye belli bilgi ve beceriler aktararak, değer yargıları aşılacak şekilde istenen davranışları geliştirmektir. Bu amaç, ahlaki değerleri de kapsar.

Eğitim, bireyin ahlaki gelişimini etkileyen önemli dinamiklerden biridir. Birey, yedi yaşına kadar ailede kazandığı duygu, düşünce, yargı, bilgi, beceri, alışkanlıklar gibi özellikleriyle okul hayatına başlar. Okulda ise öğretmenlerinden ve arkadaşlarından hergün yeni ve farklı şeyler öğrenmek suretiyle değişik özellikler kazanır ve gelişir.

Ahlak gelişimi üzerindeki eğitimin etkilerine sadece modern eğitimciler değil, klasik eğitimciler de değinmişlerdir. Örneğin bir İslam eğitimcisi olan İbn Miskeveyh eğitim ve ahlak ilişkisi üzerine şunları söyler: İnsanlar, ahlaki özellikler bakımından aynı düzeyde değildirler. Bazısı iyi, bazısı kötü, bazısı uysal ve bazısı da öfkeli. Bu niteliklere sahip olanların arasında, sayısız mertebelerde kişiler vardır. Doğuştan getirdikleri öfke, zevk, hırçınlık, açgözlülük ve benzeri kötü huyları ihmal edilip, eğitilmemiş her insan, mevcut hali üzerine büyür, ömrü boyunca da bu durumunu korur.³² Bireylerin doğuştan getirdiği nitelikler ile çevresel faktörlerin karşılıklı etkisi, eğitim aracılığı ile bütünleşip istenilen şekli alabilir. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi ahlaki özellikler, yalnızca eğitim

²⁸ Özcan Köknel, "Ergenlik Dönemi", **Ana-Baba Okulu**, Kayıhan Aydoğmuş vdğr., 5.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.92.

²⁹ Bekir Onur, **Gelişim Psikolojisi**, 4.b., İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.104.

³⁰ Mustafa Köylü, **Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri**, Etüt Yay., Samsun, 2000, s.2.

³¹ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkentepe Yay., Ankara, 1982, s. 12.

³² İbn Miskeveyh, **Ahlaki Olgunlaştırma**, çev:Abdulkadir Şener vdğr., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s.39.

yolu ile değiştirilebilir ve geliştirilebilirler, aksi takdirde körelebilir veya yozlaşabilirler.³³

Okul eğitiminde, çocuk ve gençlerin ahlaki gelişimleri üzerinde öğretmenin rolü büyüktür. Okul öncesi dönemde çocuk, ebeveyn ya da diğer aile bireylerini ahlak modeli olarak seçerken, okul eğitimi döneminde ise ahlak modeli olarak çoğunlukla öğretmenini seçer. Onu otorite olarak kabul eder. Çocuğa göre öğretmenin söylediği ve yaptığı her şey doğrudur. Bu nedenle taklit edilmesi gereken kişi öğretmendir.

Öğretmenin kişiliği, öğrencilere ve olaylara karşı tutumu, öğrencilerin kişiliklerine yansır. Çünkü öğrenciler öğretmeni örnek alarak onunla özdeşleşmeye çalışırlar. Bu nedenle öğretmen, dengeli ve tutarlı davranışları, adaleti ve sevgisiyle öğrenciler üzerinde olumlu etkiler bırakabileceği gibi; hırçın ve sabırsız davranması, sınıftaki disiplini sağlamak için zora başvurması öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler de bırakabilir. Sınıfta sevgi temeline dayalı bir ortam oluşturan, kendisi haksızlık yapmayan ve haksızlıkları tenkit ederek öğrencilerde hassas bir vicdan gelişimi sağlayan, kötü, kırıcı ve aşağılayıcı sözler kullanmayan bir öğretmenin öğrencilere iyi özellikler kazandıracığı, onların kişiliklerini olumlu yönde geliştireceği şüphesizdir.³⁴

Lawrence Kohlberg, öğrencilerin ahlak gelişimine katkıda bulunabilmek için, eğitimcilerin, eğittikleri kişilerin ahlaki gelişim düzeylerini bilmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, ahlak eğitiminde kullanılan materyaller, öğrencilerin yaşlarına uygun mesajlar taşımalıdır. Ayrıca mesaj öğrencinin bulunduğu gelişim düzeyinin bir basamak da üzerinde olmalıdır ki öğrenci bir üst evreye yükselebilsin.³⁵ Ahlak eğitiminin amacı, bireyleri, ahlak üzerinde kendi kendine yargılama yapabilecek duruma getirmektir. Her birey, kendi ahlaki yargısını kendi özgür düşüncesi ile verebilmelidir.³⁶

Çocuklar ve gençler okullarda çeşitli alanlarda bilgiler edinirlerken aynı zamanda birçok deneyimler kazanırlar. Farklı kişilerle ilişkileri, bir gruba uyum sağlamayı, sosyal yaşamın gerektirdiği fedakarlıkları, başkalarının düşüncelerine ve haklarına saygı göstermeyi öğrenirler. Okulun sosyal atmosferi, sahip olduğu adalet düzeyi oranında çocuğun ahlak gelişimini etkiler. Okulun adalet düzeyi ise, öğrencilere ödül, ceza ve

³³ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1998, s.31.

³⁴ Hüseyin Peker, **Çocuk ve Suç**, Çocuk Vakfı Yay., İstanbul, 1994, ss.60-61.

³⁵ Sırrı Akbaba, "Farklı Öğretim Kademelerinde Okutulan Masalların Kohlberg'in Moral Gelişim Evreleri Açısından İncelenmesi", **Eğitim ve Bilim**, c: 26, sayı: 121, 2001, s.42 ; Üstün Dökmen, "Nasrettin Hoca Fıkralarının, Aisopos, Grimm ve Türk Halk Masallarının Kohlberg'in Moral Gelişim Devreleri Açısından İncelenmesi", **Psikoloji Dergisi**, sayı: 14.-15, 1982, s.32.

³⁶ Bedia Akarsu, **Ahlak Öğretileri**, 3.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.18.

sorumluluk dağıtmada eşitlik ilkesine ne ölçüde uyduğu ile belirlenir. Bu alanda yapılan araştırmalar, bireyin içinde bulunduğu kurumun adil olması özelliğinin, ahlak gelişimi için olumlu bir etmen olduğunu ortaya koymaktadır.³⁷

Din

Din, insanla birlikte doğmuş ve onunla birlikte devam eden bir müessesedir. Dün de bugün de dünyayı sevk ve idare eden kuvvetlerin başında din gelir.³⁸ Din, insan yaşamının üç temel boyutu *insanın varoluşunun kaynağı, insanın doğasının ve yazgısının kaynağı, insanın değer cetvelinin belirleyicisi ve gündelik yaşamındaki yol göstericisi* olmasıyla ilgili soruları Tanrı kavramıyla yanıtlayan inanç sistemidir. Bundan anlaşılacağı üzere, din anlayışları, doğa üstücülüğe ek olarak insani idealleri de temel alır. Bu çerçevede din, herşeyi yaratan ve kontrol eden ilahi ve aşkın bir varlığa inanarak ibadet etmekten, insanların kendilerine yönelecekleri ve davranışlarını düzenleyecekleri idealler oluşturma girişiminden meydana gelir.³⁹

Peygamberler, toplumların ahlak ve inançları bozulduğunda gönderilmişlerdir. Bütün peygamberlerin insanlığa çağrısı, ahlak öğretmeye yöneliktir. Bu nedenle peygamberler ilk tebliğlerine tevhidle birlikte ahlak öğretimiyle başlamışlar, insanlığa barış ve huzur dolu bir hayat planı sunmuşlardır. Hepsi de adaletin, doğruluğun, merhametin, insanlara faydalı olmanın vb. *iyi*; haksızlığın, hırsızlığın, yalan söylemenin, adam öldürmenin, zulmün vb. *kötü* olduğunu anlatarak buldukları toplumu ıslah etmeye çalışmışlardır.⁴⁰

Dine inanan ve bağlanan kişi, düşünce ve davranışlarında iman ve ahlaki bir bütün olarak yaşar. Din, ahlaki bir yaşayışı hedef alır, fakat ahlakın dine bağlılığı zorunlu değildir. Sosyal yada daha başka sebeplerle, dinsiz ve ateist kimselerin de bir tür ahlak anlayışına sahip oldukları görülür. Ancak, dini inanç, ahlak için psikolojik bir faktördür; Allah'ın varlığına inanma, ahlaki hayatta iyinin yapılması için teşvik edici bir unsurdur.⁴¹

Din, ahlaka destek olur. İlahi ümit ve korkular insana emirlere boyun eğmesi gerektiğini söyler. Çünkü insan, uysal, müşfik veya saf olarak yaratılmamıştır. İnsan bu özelliklere vicdanı harekete geçiren zorlayıcı yaptırımlar neticesinde sahip olur. Zira vicdan üzerinde, hiçbir şey

³⁷ Meral Çileli, **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, V Yay., Ankara, 1986, s. 114.

³⁸ Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s.32.

³⁹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s.240.

⁴⁰ Abdullah Özbek, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**, 2.b., Esra Yay., Konya, 1991, ss.104-105.

⁴¹ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, TDV Yay., Ankara, 1993, s.103.

Allah korkusu kadar tesirli değildir.⁴² Ahlak üzerinde, din kadar etkili başka bir kurum daha yoktur.⁴³

Ahlaki değerler, insanın hem doğru ve erdemli davranışta bulunma yeteneğini geliştirir, hem de dengeli ve sağlıklı bir kişilik kazanmasını sağlar. İslam'daki ahlaki değerler de insanın kişisel gelişimini ve ahlaki olgunluğa erişmesini sağlamayı amaçlar.⁴⁴ İslam ahlakı, insanın kendisini sıkı bir şekilde denetim altında tutmasını, düzeltilmesini ve insancıl düzeye getirmesini öngörür.

Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçları; geniş kitleleri eğlendirmek, kitlelere bilgi, düşünce, haber, mesaj vb. ileterek onları aydınlatmak, yönlendirmek veya denetlemek gibi amaçlarla kullanılan televizyon, radyo, gazete, dergi gibi araçlardır.⁴⁵ Televizyon hem göze, hem de kulağa hitap ettiği için kitle iletişim araçlarının en etkilisidir. Radyo ise sadece kulağa etki yapabilen iletişim aracı olduğu için televizyon kadar etkili değildir. Gazete, dergi, kitap gibi basılı iletişim araçları ise resim ve yazılarıyla gözü etkileyen araçlardır.

Kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde büyük etkisi vardır. İnanç sistemlerinin binlerce yıl içinde topluma kazandırdığı değer yargıları, kitle iletişim araçları vasıtasıyla kısa sürede aşındırılarak, yerlerine yeni değer yargıları konulabilmektedir. Ancak bu araçlar kendi başlarına büyük bir etkiye sahip değildirler. Bu araçların etki durumunu, toplumun inanç ve kültür yapısı ile sosyal ilişkiler tayin etmektedir.⁴⁶

Kitle iletişim araçları, basit, kolay ama etkili iletişim öğeleri seçerek, kısa zamanda sürekli tekrarlar yaparak, kesin prensip bilgiler ve slogan değerler kullanarak kitlelere yeni değerler empoze etmekte, benimsetmekte ve böylece toplumdaki değerler sistemini yeniden üretmektedirler. Kamuoyu oluşumunda birinci derecede rol oynayan kitle iletişim araçları, fikir ve inanç yayıcı, belli açılardan yorumlarla bu fikir ve inançları benimseyip destekleyen taban oluşturucu, sürekli tekrarlarla düşünceyi devreden çıkararak refleks seviyesinde otomatik yargı/hüküm verdirici ve günlük olaylardan inanç kesinliğinde yargılar üretici etkiler uyandır-

⁴² Will Durant, **Medeniyetin Temelleri**, çev: Nejat Muallimoğlu, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1978, s.133.

⁴³ Cahit Tanyol, **Sosyolojik Açından Din, Ahlak, Laiklik, ve Politika Üzerin Diyaloglar**, Okat Yay., İstanbul, 1970, s.206.

⁴⁴ Şahin Filiz, **Ahlakın Akli ve İnsani Temeli**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 1998, ss.88-89.

⁴⁵ Halil Uysal, **İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü**, Uysal Kitabevi, Konya, 1996, s.445.

⁴⁶ Mehmet Doğan, "Türkiye'de Aileye ve Aile Fertlerine Tesirleri Açısından Kitle Yayın Araçları", **Türk Aile Ansiklopedisi**, AAK Yay., Ankara, 1991, c:2, ss.634-635.

maktadırlar.⁴⁷ Buna rağmen toplumun normlarını ve değer yargılarını tamamen benimsemiş bireylerin düşünce ve yargılarını kitle iletişim araçları vasıtasıyla değiştirebilmek pek kolay değildir.⁴⁸

Günümüzde, bebekliğinden başlayarak gittikçe çocuğun dünyasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.⁴⁹ Özellikle televizyon, artık çocuklar için eğlence aracı olmaktan çıkmış, ailenin çocuk üzerindeki etkisini azaltan bir araç haline gelmiştir. Çocuklar televizyon seyretmeye yaklaşık iki yaş civarında başlamakta ve üç yaşında açıkça tercihlerini ortaya koymaktadırlar. Çocuklar, deneme ve pekiştirmeden uzak davranış kalıplarını televizyon vasıtasıyla gözleyerek öğrenmektedirler.

Bir kitle iletişim aracı olarak televizyon, bilginin, değerlerin ve toplumsal kuralların bir kuşaktan diğerine aktarılması, yeni bireylerin toplumsallaştırılması işlevini görür. Bu hizmet ile televizyon, toplumda sosyal birlikteliği artırıcı bir nitelik taşır.⁵⁰ Televizyonun olumlu bir uyarım kaynağı olmasının yanısıra, aile içi ve dışı toplumsal etkileşimi en alt düzeye indirgediğinden, çocuğun sosyal gelişimine olumsuz etkisi de vardır.⁵¹

Sosyal öğrenme kuramcıları, kendilerine saldırgan bir model gösterilen çocukların, modelin saldırgan davranışlarını yeni durumlar karşısında genelleyerek, saldırgan tepkiler gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Çocukların, saldırgan davranışları, ebeveyninden ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla gösterilen saldırgan modellerden öğrendikleri ve taklit ettikleri deneysel araştırmalar sonucu belirlenmiştir.⁵² Bu konuda yapılan diğer araştırma bulgularına göre ise, içinde şiddet ve saldırganlık görüntüleri bulunan filmleri izleyen çocuklar bu filmleri izlemeyenlere oranla daha fazla saldırgan davranışlarda bulunmaktadırlar. Sonuçlar, şiddet ve adam öldürme filmlerini izleyen çocukların daha fazla saldırgan olma eğilimi gösterdiklerini ortaya koymaktadır.⁵³ Bu tür televizyon programları ahlaki düşünce ve davranışları yıpratıcı ve yıkıcı etkiler yapmakta, toplumun geleceğini tehlikeye düşüreceklerine yönelik kaygıların uyanmasına sebep olmaktadır.⁵⁴

⁴⁷ Doğan, **a.g.m.**, s.635.

⁴⁸ Metin İnceoğlu, **Tutum-Algı-İletişim**, İmaj Yay., Ankara, 2000, ss.154-155.

⁴⁹ Elkin, **a.g.e.**, s.98.

⁵⁰ Yalçın Yılmaz, "Kültürel Etkileşim ve Toplumsal Değişimde Televizyonun Etkileri", **İletişim Fakültesi Dergisi**, MÜD Yay., İstanbul, 2001, s.80.

⁵¹ Yavuzer, **a.g.e.**, s.234.

⁵² Z. Fulya Temel ve Ayşe B. Aksoy, **Ergen ve Gelişimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 53.

⁵³ Yavuzer, **a.g.e.**, s.239.

⁵⁴ Yaprak İşçibaşı, "Medyada Şiddet Konusunda Bazı Sorular", **Kurgu Dergisi**, AÜ Yay., sayı:19, 2002, s.51.

Televizyon yayınlarının çocuklardaki iyi ahlaki düşünce ve davranışları geliştirici ve kuvvetlendirici, kötü ahlaki düşünce ve davranışları kontrol altına alıcı nitelikte olması önem taşımaktadır. Bu nedenle televizyonda içki, sigara ve uyuşturucu kullanımlarının yer aldığı, cinselliğin tahrik edildiği, şiddet unsurunun ağırlıkta olduğu film ve programlar yerine sevgi, şefkat, merhamet, adalet, doğruluk, yardımseverlik, yiğitlik gibi konuları içeren programlara ağırlık verilebilir.⁵⁵ Çocuğa iyi değerler, kötü değerlerle birlikte verilerek çocuğun iyiyi ve doğruyu kendi kendine bulabilmesi sağlanabilir. Ayrıca çocuk yayınları, birtakım toplumsal değerleri de çocuğa aktarabilir.⁵⁶

Ekonomi

Ekonomi, insanların sınırsız gereksinimlerini karşılamada, kıt kaynakların alternatif kullanım yollarını inceleyen bir sosyal bilim dalıdır. Ekonomi, insan isteklerinin en etkin biçimde karşılanmasını sağlayacak olan yolları araştırır. Ekonomi, üretim-tüketim faaliyetleri, kalkınma, büyüme ve istihdam sorunları ile ilgilenir. Ekonominin amacı üretimi en üst düzeye çıkarmak, piyasanın arz-talep dengesini kurmak, iş gücü kalitesini artırarak mevcut imkanları maksimum verim alınabilecek şekilde kullanmak ve ülkenin milli gelirinden vatandaşların eşit şekilde yararlanmasını sağlamaktır.⁵⁷

Ekonomik kalkınma için, nitelikli insan gücünün ve onun eğitiminin ne derece gerekli ve önemli olduğu, günümüz gelişmiş ve gelişmekte olan toplumları tarafından iyi bilinmektedir. Teknik alanda bilgi ve becerilere sahip, üretken insan gücünü yetiştirmenin ekonomik kalkınmada etkin ve önemli rolü olduğu bir gerçektir. Ancak, ekonomik açıdan gelişmiş toplumlarda kültürel ve ahlaki değerler yıkılmakta, bireysellik ön plana çıkarak toplumun birlik ve beraberliği bozulmakta ve sonuç olarak bireyde ve toplumda bunalımlar meydana gelmektedir. Bu açıdan, sadece ekonomik kalkınma, birey ve toplumun huzur ve mutluluğu için yeterli değildir.

Günümüz kapitalist toplumlarında, kişiler ve gruplar arasında rekabet esasına dayalı ilişkiler insanları toplumsal hedeflerden çok kişisel çıkar hedeflerine yöneltmiştir. Ekonomik eşitsizliğin mevcut olduğu bu tür sosyal yapılarda, gelir düzeyi yüksek olanların yaşantısına özenen insanlar müthiş bir bencillikle servet ve iktidarın sahibi olma yarışı içine girerler.⁵⁸ Bu tür ekonomik sistemlerde insanlar, çalışma, kazanç ve tasarruf ile dünya zevklerinden vazgeçme olarak ekonomiyi insan yaşa-

⁵⁵ Peker, **a.g.e.**, s.75.

⁵⁶ Yavuzer, **a.g.e.**, s.239.

⁵⁷ Tezcan, **a.g.e.**, ss. 91-94.

⁵⁸ Kozak, **a.g.e.**, s. 160.

mının en yüce amaç ve hedefi haline getirerek, ahlaki değerleri geliştirmeyi ihmal ederler.⁵⁹

Çağımızın olanakları ve teknik gelişmeler insanların medeniyet düzeyini yükselttiği bir gerçek, ama teknolojik ürünler bazı insanları doydurmuyor. Gelişmiş ülkelerde birçok insan, özellikle gençler kumar, uyuşturucu madde ve cinsel sapkınlıklar gibi ahlaka sığmayan davranışlar peşindedir.⁶⁰ Bugün bu akımlar yavaş yavaş diğer ülkelere de yayılmış ve yayılmaya devam etmektedir.

Bazı bilim adamlarına göre, insanlar ve sınıflar arası sosyo-ekonomik ilişkilerde mücadele ve çatışma geçerlidir. Örneğin Balzac'a göre; hayat, güçlü olanın kazandığı, kişisel çıkar güdüsünün egemen olduğu bir kavgadan ibarettir. Toplumsal olaylar ve insanlar arası ilişkiler, değerler ve iktidar, statü istekleri ve kıt kaynaklar üzerinde cereyan eden bir çekişme olarak ortaya çıkmaktadır.⁶¹

E. F. Schumacher'e göre, çağımızın içine düştüğü bunalımların kaynağı, hikmete ve fazilete dayalı değerlerin terk edilerek insanların sınırsız bir rekabet, hırs, tamah, kıskançlık ve çekişmeye itilmelerinde yatmaktadır. Çağdaş sistemler, insan tabiatındaki hırs ve haset duygularını tahrik ederek ilerlemekte, sonunda insanın basireti, esenliği, huzur ve saadeti yok edilmektedir.⁶²

Ekonominin, ahlak üzerinde etkili olduğu alanlardan biri istihdam sorunudur. İstihdam, bütün üretim faktörlerinin kullanılması, yani isteyen herkesin iş bulabilmesi anlamına gelir. Çalışmak isteyenlerin işsiz kalması, kişisel ve toplumsal olarak önemli bir sorun teşkil eder. İşsiz kalan birey ve ailesi bulunduğu toplumun ve çağın hayat standartlarının altında yaşamak zorunda kalır.⁶³ İşsizlik ve geçim sıkıntısı, sosyal huzursuzluklara neden olur. İşsizlik, kişinin ve ailesinin kötü beslenme, düşük eğitim imkanları ve bozuk sağlık şartları altında yaşamasının yanısıra psikolojik olarak da yıkımına neden olur. İşsizliğin yoğun olduğu bir toplumda, işi olanların da huzur içinde yaşaması mümkün değildir. Öncelikli olan fiziksel ihtiyaçlarını karşılamayan bir insandan ya da toplumdaki ahlaki gelişme ve ilerleme beklenemez. Ahlaki ilerleme olmadan da sahip olunan ekonomik kaynaklar en iyi şekilde kullanılamaz.

Ahlaki düşünce ve davranışları etkileyen diğer bir ekonomik faktör de gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Gelir dağılımının adil olmadığı bir

⁵⁹ Barlas Tolan, **Çağdaş Toplumun Bunalımı**, 2.b., AİTİA Yay., Ankara, 1981, s. 150.

⁶⁰ İbrahim Agah Çubukçu, **İslam'da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi**, DİB Yay., Ankara, 1990, s. 102.

⁶¹ Kozak, **a.g.e.**, ss. 149-150.

⁶² Kozak, **a.g.e.**, s. 154.

⁶³ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 7.b., Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 526.

toplumda, bir yanda kötü beslenen ve sağlıksız koşullarda yaşayan düşük gelirli halk kitleleri eğitim ve diğer sosyo-kültürel imkanlardan faydalanamazken, diğer yanda yüksek gelirli grupların refah içinde yaşaması, gösteriş tüketimi, gelişmiş ülkelerin tüketim biçimine özeni ve ithal malları kullanma yarışı vardır. Ülke gelirinin büyük bir bölümünün, nüfusun küçük bir oranının elinde toplanması sonucu, bu insanların lüks bir hayat sürerken geniş halk kitlelerinin sefalet içinde yaşaması toplumsal huzursuzluklara sebep olur. Toplumda, sosyal barış sağlanamazsa düzenli ve istikrarlı bir ekonomik gelişme de gerçekleştirilemez.⁶⁴

Çocukların ve gençlerin ahlaki yeteneklerini geliştirecek ve toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak bir ortamın oluşturulması yine güçlü bir ekonomik yapı ile mümkün olur. Bu nedenle toplumun bütün kesimlerinin sosyo-ekonomik düzeyinin birbirine yaklaştırılması, eğitim hizmetlerinden eşit şekilde faydalandırılması ve sosyo-kültürel gelişme amaçlı faaliyetlerin toplumun tüm kesimlerine ulaştırılması ahlaki davranışlar üzerinde de pozitif etki yaratır.

Kültür

Ahlaki gelişimi etkileyen dinamiklerin her biri kültürü meydana getiren birer unsurdur. Ahlaki gelişim, dinamiklerinin temelini kültürden alır. Kültür, birey veya toplumun yaşam tarzını biçimlendiren örf, adet, gelenek ve görenekler ile alışkanlıklar, davranışlar ve inançlar toplamıdır.⁶⁵ Kültür, bir toplumun tüm yaşam biçimidir ve nesilden nesile eğitim ile aktarılan toplumsal bir mirastır. E. B. Tylor'a göre ise kültür, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği/kazandığı bilgi, sanat, gelenek-görenek vb. yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.⁶⁶

Toplumda, insan ilişkilerini belirleyen kültürel özellikler vardır. Bu özelliklerin, birer kalıp olarak sosyal hayata aktarılması istenir. Toplumun her bir üyesi, bu kültürel özellikleri taşır. Bu özellikler toplumun ruhunu oluşturur. Her bir topluluk, öteki topluluktan bu sahip olduğu kültürel özellikleri ile ayrılır.⁶⁷

Toplumsal değerler, kültürün varolabilmesi için vazgeçilmez unsurlardır. Bunların başında dil, din ve ahlak değerleri gelir. Dil, düşünmeyi ve düşünceleri ifade etmeyi sağlayan kavramları içerir. Dil, bulunduğu topluma ait olup insanlar arasında ortak bir anlaşma aracıdır. Din ve

⁶⁴ Şahin, **a.g.e.**, ss. 529-530.

⁶⁵ Ömer Demir ve Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 2.b., Vadi Yay., 1997, s. 133.

⁶⁶ Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 7. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 101.

⁶⁷ Betül Çotuksöken, "Felsefe Açısından Küreselleşme ve Kültür", **Cumhuriyet ve Küreselleşme**, ed: Suna Kili, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, ss.169-170.

ahlak değerleri de insanlararası ilişkileri düzenler. Bu toplumsal değerler, varolduğu toplumda ortak ve genel nitelikte bulunur. Toplum değerleri, diğer toplumlara kapalı olması bakımından özel, kendi içinde ortak ve yaygın olmasıyla da genel bir niteliğe sahiptir. Birey, toplumsal değerleri doğuştan getirmez, dünyaya geldiğinde onları çevresinde hazır olarak bulur.⁶⁸

Eflatun'a göre; ahlaki vicdan, çevrenin değerlerine bağlıdır. Psikologlar ve sosyologlar da ahlak duygusunun kaynağını, sosyal çevrenin birey üzerindeki sürekli etkilerine bağlarlar. Doğrusu toplumun inançları, gelenekleri ve anlayışları birey üzerinde o kadar etkilidir ki, bunlar incelenmeye ve tartışmaya gerek görülmezsizin kabul edilmiştir. Bu unsurlardan gelen buyruklar, birey için adeta içten gelen bir ses ve kalpten doğan bir emir mahiyetinde bulunur.⁶⁹

Her toplum, bireye bir ahlak aşılardan ve hayatın zorluklarının şiddetini azaltmak için, kendisinin gizli müttefiki ve yardımcısı olan sosyal düzeni fertlerin zihinlerine ve kalplerine yerleştirmeye çalışır.⁷⁰ Toplum, kendi yararına olan sorumluluk ve alışkanlıkları *faziletler* olarak ferde sunar ve onu teşvik eder, kendi zararına olan vasıfları da *kötülükler* diye göstererek onları ortadan kaldırmaya çalışır. Böylece fert, belirli bir ölçü içinde sosyalleşir ve artık toplumun bir üyesi olur.⁷¹

Bireyin ahlaki düşünce ve davranışlarını, yaşadığı toplumun inanç ve değerleri belirler. Toplum, bireylerin yaratıcısı değil, fakat oluşum ve gelişim şartıdır. Birey, toplumun bir çok inanç ve değerlerini zorunlu olarak benimser ve aynı şekilde birey de birtakım değerleri topluma kazandırır. Birey ve toplum ilişkilerinde karşılıklı bir oluş ve bir diyalektik akış vardır. Bu oluş zinciri çeşitli zaman ve zeminlerde, bulunduğu toplumun kendine özgü niteliklerini ortaya çıkarır. Böylece birbirinden farklı toplum türleri ve bunların yargılarıyla şartlandırılmış bireyler ortaya çıkar. Her birey, içinde doğup büyüdüğü toplumun kendine özgü niteliklerini yansıtır.⁷² Toplumsal etki ve değişimler insanların ruh yapısını, düşünme ve algılama biçimlerini, tutum ve davranışlarını da etkiler ve değiştirir.⁷³ Dolayısıyla insanların ahlaki düşünce ve davranışları toplumsal etki ve değişimlere açıktır.

⁶⁸ Çotuksöken, **a.g.m.**, s. 167.

⁶⁹ Gövsa, **a.g.e.**, s. 135.

⁷⁰ Hasan Mahmud Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli**, Han Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 25.

⁷¹ Durant, **a.g.e.**, s.106.

⁷² Tanyol, **a.g.e.**, s.22 ; Güvenç, **a.g.e.**, s.298.

⁷³ Mahmut Tezcan, **Sosyal ve Kültürel Değişme**, AÜEBF Yay., Ankara, 1984, s. 18.

Sonuç

İnsan hem iyi ahlaka hem de kötü ahlaka eğimli olarak yaratılmıştır, yani ahlak istidadı kalıtımsaldır. Fakat ahlakın yönünü belirleyen faktörler çevreseldir. Eğer insan iyi ahlaka sevkedecek çevresel faktörlerle karşılaşırsa iyi ahlaklı; kötü ahlaka sevkedecek çevresel faktörlerle karşılaşırsa kötü ahlaklı bir kişi olabilirler.

Anne-babaların tutum ve davranışları, iyi ahlak modelleri olmaları, iyi işleri ve iyi insanları övmeleri, kötü işleri ve kötü insanları da yermeleri çocukların ve gençlerin ahlaki gelişimlerini olumlu yönde etkiler. Böylece onlar kötü davranışlardan kaçınabilir ve iyi davranışlara yönelebilirler.

Akran ve arkadaşların huy ve alışkanlıklarını edinmek insan psikolojisinin özelliğindedir. İnsanın tabiatında, sosyal ilişkide bulunduğu kişilerin ahlakını benimseme özelliği oldukça kuvvetlidir. Bu nedenle iyi ahlaklı olması istenilen bireylerin, ahlakı bozuk kişilerle değil, güzel ahlak sahibi kişilerle dostluk ve arkadaşlık kurmaları faydalı olacaktır.

Bireylerin ahlaki yapısını, eğitim vasıtasıyla etkileyip değiştirebilmek, kötü ahlaki düşünce ve davranışları iyi hale dönüştürebilmek mümkündür. Ahlak eğitimi ve öğretiminde, ahlakın kişinin hayatına yön veren bir unsur olarak sunulması onun etkinliğini artırır. Ahlak eğitimcisinin de ahlaki bakımdan doğru görüşler sunması ve doğru davranışlar sağlamaya çalışması bu etkiyi artırır. Ahlak eğitimcisi, sadece iyi davranış teorisi değil, aynı zamanda iyi davranış pratiği de öğreten kişidir.

Dinlerin, paylaşılan karakteristik nitelikleri etkisini eğitim, ekonomi, ahlak, siyaset vb. sosyal faaliyet alanlarında kendisini gösterir. Her din, emir ve tavsiyelerinin yanında mensuplarınca benimsenmesini istediği birtakım ahlaki duygu, düşünce, tutum ve davranışları da dile getirir ve açıklar. Dolayısıyla dinlerin, mensuplarının ahlaki düşünce ve davranışlarını kendi etkileri altında bulundurmaları kaçınılmazdır.

Çocuklar için hazırlanan televizyon programları, onlara ahlaki konularda düşünme fırsatı vererek, gerektiğinde sentez, yorum ve kıyaslama yapabilmelerine imkan sağlar ve onlardaki yardımseverlik, insanseverlik, yurtseverlik vb. duyguları pekiştirir. Ancak bazı televizyon programlarında ahlaki değerlerle çatışan motifler, özellikle çocuklarda çelişkiler ortaya çıkarmaktadır. Televizyon programlarında gösterilen şiddet, cinayet ve ahlak dışı yayınlar, çocukların bu davranışlara yönelmelerine neden olmaktadır. Ahlaki gelişimi olumsuz yönde etkileyen bu tür programlara karşı etkili önlemler alınabilir.

Ahlakın, istenilen düzeyde gerçekleşmesi için güçlü bir ekonomik yapıya ihtiyaç vardır. Ekonomik kalkınmanın ve sürekliliğinin sağlan-

ması da ancak sağlam ilkelere sahip ve ahlaki açıdan gelişmiş bireylerin oluşturduğu bir toplum ile mümkün olabilir. Aşırılık ve ölçsüzlük ise bireyin ve toplumun yok oluşunu kolaylaştırır.

Toplumsal değerlerin etkisiyle birlikte insanların birbiriyle olan ilişkileri neticesinde kültürler doğmuştur. Bireyin, toplumca kabul edilmiş ahlaki değerlere uygun davranış kalıplarını benimsemesinde kültürel normların önemli katkıları vardır. Bireyin, içinde yaşadığı toplumun ahlaki değerlerini benimsemesi, kendisinden beklenen görev ve sorumlulukları başarılı bir şekilde yerine getirmesini sağlar. Bu da bireyin ruh sağlığını, dolayısıyla toplumun huzur ve mutluluğunu olumlu yönde etkiler. Zira, huzurlu ve mutlu toplumlar, ancak sağlıklı ve mutlu bireylerden meydana gelir.

Ahlaki gelişimin psiko-sosyal dinamiklerinin bilinmesi, ailede ve okulda, çocuk ve gençlerin sosyal problemlerine çözüm getirmede yardımcı olabilir. Onların ahlak eğitimlerinde yönlendirici katkıda bulunabilir, eğitim program ve yöntemlerinin nasıl olması gerektiği yönünde ipuçları verebilir. Çevresine uyum sağlama sorunu yaşayan bireylerin sorunlarını çözebilmesine yardımcı, eğitim ve rehberlik uzmanlarına büyük avantajlar sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Adler, Alfred, **Sorunlu Okul Çocuğu**, çev: Kâmuran Şipal, Cem Yay., İstanbul, 1996.
- Akarsu, Bedia, **Ahlak Öğretileri**, 3.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Akbaba, Sırrı, "Farklı Öğretim Kademelerinde Okutulan Masalların Kohlberg'in Moral Gelişim Evreleri Açısından İncelenmesi", **Eğitim ve Bilim**, c: 26, sayı: 121, 2001, ss.41-44
- Atkinson, Rita L. vdğr., **Psikolojiye Giriş**, çev: Kemal Atakay vdğr., Sosyal Yay., İstanbul, 1995.
- Başaran, İ. Ethem, **Eğitim Psikolojisi**, 10. b., Gül Yay., Ankara, 1990.
- Başgil, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998.
- Baymur, Feriha, **Genel Psikoloji**, 11.b., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Bilgin, Beyza, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 1999.
- Corman, Lois, **Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi**, çev: Hüseyin Portakal, 2.b., Cem Yay., 1996.
- Cüceloğlu, Doğan, **İnsan ve Davranışı**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Çamdibi, Hasan Mahmud, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli**, Han Neşriyat, İstanbul, 1983.
- Çileli, Meral, **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, V Yay., Ankara, 1986.
- Çotuksöken, Betül, "Felsefe Açısından Küreselleşme ve Kültür", **Cumhuriyet ve Küreselleşme**, ed: Suna Kili, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, ss.163-176.
- Çubukçu, İbrahim Agah, **İslam'da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi**, DİB Yay., Ankara, 1990.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 2.b., Vadi Yay., 1997.

- Doğan, Mehmet, “Türkiye’de Aileye ve Aile Fertlerine Tesirleri Açısından Kitle Yayın Araçları”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, AAK Yay., Ankara, 1991, c:2, ss.634-638.
- Dökmen, Üstün, “Nasrettin Hoca Fıkralarının, Aisopos, Grimm ve Türk Halk Masallarının Kohlberg’in Moral Gelişim Devreleri Açısından İncelenmesi”, **Psikoloji Dergisi**, sayı: 14.-15, 1982, ss.31-36.
- Durant, Will, **Medeniyetin Temelleri**, çev: Nejat Muallimoğlu, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1978.
- Eklin, Frederick, **Çocuk ve Toplum**, çev: Nazife Güngör, Gündoğan Yay., Ankara, 1995.
- Ertürk, Selahattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkentepe Yay., Ankara, 1982.
- Filiz, Şahin, **Ahlakın Aklî ve İnsani Temeli**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 1998.
- Gövsa, İbrahim Alaettin, **Çocukta Duygusal Gelişim**, Hayat Yay., İstanbul, 1998,.
- Guillaume, Paul, **Psikoloji**, çev: Refia Şemin, İÜEF Yay., İstanbul, 1970.
- Güngör, Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, Ötüken, İstanbul, 1998.
- Gürün, O.A., **Psikoloji Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, 7. b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yay., Ankara, 1993.
- İbn Miskeveyh, **Ahlakı Olgunlaştırma**, çev:Abdulkadir Şener vdğr., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.
- İnceoğlu, Metin, **Tutum-Algı-İletişim**, İmaj Yay., Ankara, 2000.
- Kaya, Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Etüt Yay., Samsun, 1998.
- Korkmazlar, Ümran, “Son Çocukluk Dönemi”, **Ana-Baba Okulu**, Kayıhan Aydoğmuş vdğr., 5.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.75-84.
- Kozak, İbrahim Erol, **İnsan, Toplum, İktisat**, Değişim Yay., Adapazarı, 1999.

- Köknel, Özcan, "Ergenlik Dönemi", **Ana-Baba Okulu**, Kayıhan Aydoğmuş vdğr., 5.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, ss.85-96.
- Köse, Ali, **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, İSAM Yay., İstanbul 1997.
- Köylü, Mustafa, **Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri**, Etüt Yay., Samsun, 2000.
- Onur, Bekir, **Gelişim Psikolojisi**, 4.b., İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- Özbek, Abdullah, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed**, 2.b., Esra Yay., Konya, 1991.
- Peker, Hüseyin, **Çocuk ve Suç**, Çocuk Vakfı Yay., İstanbul, 1994.
- Satı Bey, Mustafa, **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, der: Kafadar, Osman ve Faruk Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, 7.b., Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.
- Tanyol, Cahit, **Sosyolojik Açıdan Din, Ahlak, Laiklik, ve Politika Üzerin Diyaloglar**, Okat Yay., İstanbul, 1970.
- Temel, Z. Fulya ve Ayşe B. Aksoy, **Ergen ve Gelişimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Temel, Z. Fulya, **Yetiştirme Yurdunda ve Ailesi Yanında Kalan 14-18 Yaş Grubundaki Gençlerin Cinsiyet Rolü Kimlikleri ile Moral Gelişimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), HÜSBE, Ankara, 1991.
- Tezcan, Mahmut, **Eğitim Sosyolojisi**, 10.b., Feryal Matbaası, Ankara, 1996.
- , **Sosyal ve Kültürel Değişme**, AÜEBF Yay., Ankara, 1984.
- Tolan, Barlas, **Çağdaş Toplumun Bunalımı**, 2.b., AİTİA Yay., Ankara, 1981.
- Uysal, Halil, **İnsan ve Toplum Bilimleri Sözlüğü**, Uysal Kitabevi, Konya, 1996.
- Yaprak İşçibaşı, "Medyada Şiddet Konusunda Bazı Sorular", **Kurgu Dergisi**, AÜ Yay., sayı:19, 2002, ss.47-52.
- Yavuzer, Haluk, **Çocuk Psikolojisi**, 8.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Yılmaz, Yalçın, "Kültürel Etkileşim ve Toplumsal Değişimde Televizyonun Etkileri", **İletişim Fakültesi Dergisi**, MÜD Yay., İstanbul, 2001, ss.65-83.

ABSTRACT**Psychosocial Dynamicses Of The Moral Development**

This article tries to analyze some psychosocial factors, which may affect moral development. The study is based on literature examining. It is understood from literature examining that there were some important psychosocial dynamicses affecting the moral development of individuals such as inheritance and environment, family, education taking in the schools, the environment of peer and friends, religion, communicational systems, economy and culture.

Key Words: Moral, Moral Development, Moral Education, Psychosocial Dynamicses
